

2015 | 1

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESETŐJE

■ TARTALOMBÓL

- *F. ROMHÁNYI BEATRIX*
KOLOSTORHÁLÓZAT – TELEPÜLÉS-
HÁLÓZAT – NÉPESSÉG
- *PÁLFFY GÉZA*
A SZAKÍTÁSOK ÉS KIEGYEZÉSEK
ÉVSZÁZADA
- *ERDŐDY GÁBOR*
SZALAY LÁSZLÓ, A POLITIKUS
- *DÉNES IVÁN ZOLTÁN*
SZEKFŰ GYULA BETHLEN GÁBOR-KÉPE
- *SZILÁGYI MÁRTON*
A MARTINOVICS-ÖSSZEESKÜVÉS
ELÍTÉLTJEINEK BÖRTÖNVILÁGA

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVII. ÉVFOLYAM, 2015. 1. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,

R. VÁRKONYI ÁGNES], SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,

SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

---

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

F. Romhányi Beatrix: Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz	1
Pálffy Géza: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban	51
Erdődy Gábor: Szalay László, a politikus	67
Dénes Iván Zoltán: Szekfü Gyula Bethlen Gábor-képe	97

MŰHELY

Szilágyi Márton: Elviselni az elviselhetetlent. A Martinovics-összeesküvés elítéltjeinek börtönvilága	121
Halász Iván: A nemzetközi felügyelet alatt élő lengyel városállamok az 1939 előtti Európában: Krakkó és Danzig szabad városok	131

MÉRLEG

A magyarországi Anjou-kutatások francia és olasz szemmel	155
--	-----

MEGEMLÉKEZÉS

R. Várkonyi Ágnesről (1928–2014) (<i>Péter Katalin</i>)	175
Katus László (1927–2015) (<i>Szász Zoltán</i>)	178

Katus László

(1927–2015)

Az előző század hatvanas éveitől megújuló hazai történettudomány egyik alakító egyénisége. Félig-meddig rejtőzködő nagyság a tudomány már régóta elpiacosodott, tolakodó világában. Hivalkodást kerülő egyénisége, közismert szerénysége is közrejátszott abban, hogy a külvilág számára nem csillogott – talán legbelül sem igényelte –, a tudománnyal szemben érzett alázatától vezérelt minőségi szakmunkát tartotta küldetésének. Fáradhatatlan, sokat dolgozó, rendkívül sokoldalú munkása volt a magyar újkor, a középkelet-európai kapitalizálódó fejlődés modern értelemben vett történeti kutatásának, később a számára különösen kedves európai középkornak és az egyháztörténetnek. A jövő feladata széles körű munkásságának beható elemzése, ami akár újabb fénysugárt vethet szakmánk elmúlt bő fél évszázadának útkereséseire, helyzetére – ha még lesz, akit érdekeljen a nem látványos folyamatok, sorsok valós alakulása.

Katus László 1927. július 13-án született Kalocsán, ám kiskorától Kispesten élt, nyomdászcsaládban – amire mindig büszkén emlékezett, s nyilván innen eredt vonzódása a szakmunkásság, a gyáripar és persze a Wekerle-telep iránt, ahonnan sosem költözött el. Róla szólva nem mellőzhető, hogy valóban hívő katolikus volt, hosszú éveken át tanult hétvégeken a jezsuiták Mária-kongregációjában, korán megismerve például a hit és a természettudomány modern szintézisével foglalkozó Teilhard de Chardin elérhető írásait. Saját korszerű, aktív vallásosságát sohasem adta fel.

A budapesti egyetem bölcsészettudományi karán tanult 1945 és 1950 között, főleg középkori egyetemes történelemmel foglalkozott Deér József, Váczy Péter, Hajnal István irányítása alatt. 2007-ben adott terjedelmes, ám színes és rendkívül pontos életút-interjújában (*Századvég* 2007. 3. szám) elmesélte, hogy az 1949 körüli rendszerváltozás forгатagában hogyan kellett a cseh és lengyel nemzet tudat középkori előzményeiről még Deér Józsefnél elkezdett, Váczy Péterhez írt szakdolgozata helyett egy másikat írnia az 1848–1849-es szabadságharc hadiiparáról. S tudjuk, hogy ekkor kapta a „klerikális reakció befolyása alatt álló” minősítést, noha a káderlapján is elismerték tudását és szorgalmát. Szinte további szakmai pályájának jelképe, hogy már indulásának legelején „választania” kellett a középkor és az újkor között.

Az MTA Történettudományi Intézetében 1951-től volt külső munkatársa a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó munkaközösségnek, ahol I. Tóth Zoltán megbízásából készít könyvméretű előtanulmányt az újkori horvát történelemről. A már említett elítélő egyetemi káderlapja miatt nem véglegesítik; a szakma segítségével az Országos Széchényi Könyvtárban kap állást, 1954-től az OSZK gyöngyösi könyvtárának (a ferences könyvtárnak) a működtetője. 1957 szeptemberétől már valóságos munkatársa az MTA Történettudományi Intézetének, az egyetemes történeti osztályon dolgozott, volt osztályvezető-helyettes is Kovács Endre mellett, majd Hanák Péter áthívta az újkori magyar történeti osztályra. Ekkor már kész volt hétszáz oldalas kandidátusi disszertációja Horvátország történetéről, amelyben a kényes újkori horvátkérdést elemezte. 1963-ban megvédte, ám akkor a mű nem jelent meg, csak folyóiratokban néhány részlete, s amikor aztán az intézet szorgalmazta, ő nem akarta kiadni, mert már túlhaladottnak érezte.

A nemzetiségi kérdés kutatásától fokozatosan tért át a dualizmus kori gazdaságtörténet vizsgálatára, az egész Habsburg Monarchia gazdaságfejlődésének, demográfiai, társadalmi viszonyainak kutatására. Azon a fordulatot jelentő 1964. évi budapesti nemzetközi Monarchia-konferencián, melyen kitűnt, hogy a „frontvonalak” immár elsősorban nem a „burzsoá” és a „marxista” történettudományok között húzódnak, hanem inkább a modern szakszerűség és az avított nacionalista örökség őrzői között, Katus Lászlónak (és Kolossa Tibornak) példás szerepe volt. Katus a kiegyezés kori nemzetiségi kérdés gazdasági és társadalmi alapjairól készített regionális statisztikai bázisú elemzést – közvetve megcáfolta a nemzetiségek „kettős elnyomásának” szomszédainknál különösen kötelező (leninistának számító) tézisést. (Kolossa ezt az összmonarchia agrárszerkezetében vizsgálta.) Ekkor Katus már abba az informális kis csapatba (Hanák Péter, Ránki György, Berend T. Iván) tartozott, amely bekapcsolta a magyar történettudományt a Nyugaton alig hamarabb kibontakozott, főként amerikai indíttatású – persze a kremlinológiai háttérrel sem nélkülöző – modern Monarchia-kutatásba. Katus azonban különutas is volt. Makkai László mellett talán ő volt Fernand Braudel, az Annales-iskola vezéralakjának legközelebbi magyar kollégája, amiben közrejátszott régóta erős vonzalma a francia kultúrához. 1965 után többször járt hosszabb kutatóúton Párizsban EHESS-ösztöndíjjal, vásárolta a legújabb szakkönyveket, ott barátkozott meg a kvantitatív történetírással. Az első kö-

zött volt, akik hasznosították W. W. Rostow, S. Kuznets és mások még eléggé friss munkáit a gazdasági növekedés állomásairól, a tőkeképzésről, transferről, s az Anales szellemiségét a hosszú időtávok vizsgálatával.

Történetírásunkban mérőföldkőnek számít *A kelet-európai iparosodás és az „önálló tőkés fejlődés”* kérdéséhez című 1967. évi tanulmánya, amely a *Történelmi Szemlé*ben jelent meg, s amelyben kvantitatív módszerrel, az angol, az orosz és a magyar ipari növekedés egybevetésével kimutatta, hogy bármekkora falusi textilipar mint előzmény, bármilyen protekcionista vámpolitika sem elégséges valóminő politikailag kívánatos önálló tőkés fejlődés születéséhez. Vitacikk volt ez, fontos része az úgynevezett Tolnai-vitának, melynek ismételt felülvizsgálata tanulságos feladata lehet historiográfianknak. Ezután már a hazai rendezvények mellett rendszeres résztvevője lett a nemzetközi konferenciáknak, tartott előadást Bécestől Bloomingtonig, Helsinkitől Szófiáig, Jeruzsálemig, s hovatovább ismertebb volt a külföldi szakmai körökben, mint idehaza a gazdaságtörténettől általában, új útjaitól pedig különösen idegenkedő világunkban.

Az MTA Történettudományi Intézetének nagy vállalkozásában: a tízkötetes magyar történelmi szintézisben az 1867 és 1918 közötti időszak nemzetiség- és gazdaságtörténelmi fejezetei részben vagy egészben való elkészítését kapta feladatul, de a 6. kötet (1848–1890) szerkesztésének kényes feladata, az igen különböző felfogású szerzők fejezeteinek korrekt összehangolása, javíthatása is elsősorban rá hárult. A 6. és 7. kötetben végzett munkájával párhuzamosan készítette *Gazdasági növekedés Magyarországon 1848–1918* című nagydoktori disszertációját, melynek benyújtására azonban sohasem került sor. Holott az ennek alapját képező, 1967-ben elkészült, csak angolul megjelent *The Economic Growth in Hungary during the Age of Dualism. A Quantitative Analysis* című tanulmánya kivívta a nemzetközi szakma elismerését, s a mai gazdaságtörténeteszek számára is alapmunka.

És itt célszerű kitérőt tenni az 1970-es évek hivatalossága és tudományossága közötti kapcsolatok sajátosságaira, éppen Katus László példáján. Vallási kisközöségi tevékenysége miatt a belügyi szervek nemcsak figyeltették, hanem piros útlevelet is bevonták, politikai büntetés alatt állónak számított. Úgy emlékezett vissza, hogy ezért nem adhatta be disszertációját. Ugyanakkor az intézet – ezt is elmondta – nem kifogásolta hitéleti aktivitását („ha neked ez fontos, nyugodtan csináld tovább”), nyugati utazásaihoz rendszeresen beszerezte számára a szolgáltatási útlevelet. Így az a paradox helyzet állt elő, hogy Nyugatra utazhatott, a „szocialista országokba” viszont hét évig nem mehetett.

A szakma nagy teherbírású, vállalkozó kedvű robotosa volt. Részt vett a Történettudományi Intézet majd minden vállalkozásában: a korai nemzetiségtörténelmi nagybibliográfia készítésétől az egyetemi tankönyv 4. kötetének munkálatain vagy üzemtörténeten át a már említett „tízkötetesig”, a nagyatlasz tervezésétől annak napi munkálataiig, nemzetközi kutatási programokban, kül- és belföldi konferenciákon. A legkorábbi számítógéphasználók közé tartozott; programkészítésre, adatbázis-összeállításra sok szellemi (és fizikai) energiát fordított – újabb feladatokat jelölve ki magának.

A középkortól nem szakadt el teljesen. Beltagja volt annak a valóban informális intézeti körnek, a tiszteletet parancsoló „Makkai-szobának”, melyben elsősorban középkorászok (Makkai László, Fügedi Erik, Györffy György, Szűcs Jenő, Benda Kálmán) kedélyes kávézás közben tárgyalták meg a szűkebb szakma (és a szélesebb világ) időszerű kérdéseit.

Új típusú kibontakozási területet teremtett számára, hogy intézeti munkája mellett 1984-ben meghívást kapott a még formálódó pécsi egyetemre, ahol később a középkori és kora újkori tanszéket vezette, és ahol a klasszikus kurzusok mellett régi kedvenc témáját, a középkort is taníthatta, bevezette az egyháztörténet oktatását, a történeti statisztikát, s másik kedvelt érdeklődési területét, a történeti demográfiát, sőt a művészettörténetet is. Miként másoknak, neki is (kezdetben) reménykeltő volt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem megindulása. Őkortörténész feleségével, Hegyi Doloresszel együtt vettek részt az egyetem első kurzusainak vezetésében. 1993-tól főállásban tanított ezen az egyetemen, szervezte a történeti intézetet, oktatott még egyháztörténetet is. Megbízásának ott 1997-ben vége szakadt. Ám Pécsen nyugdíjasként is tovább tanított, s (formailag kültagként) tovább dolgozott az MTA Történettudományi Intézetében is, emellett tanított még a Zeneművészeti Egyetemen, valamint a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskolán. Az oktatás további ösztönzés volt arra, hogy megírja *A középkor történetét* (2000), később *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914* című adatgazdag, mintaszerűen megbízható szintézisét.

Kedvelt, a humort sem kerülő tanár és tudós volt. A hetvenedik születésnapjára megjelent tisztelegő kötetben az Akadémia elnöke, egyben kollégája írta róla, hogy olyan tépelődő alkotó, aki arra törekedett, hogy maga választhassa útját, soha nem engedett a szakmai színvonalasság igényéből – a legjobb társadalomtudományos kutatótípus.

Fokozatosan szélesedő spektrumú munkásságának termését még vázlatosan sem lehet áttekinteni. Hozzá legközelebb álló tanítványa és munkatársa, Nagy Mariann Katus fontosabb publikációiból 10 könyvet, 12 könyvfejezetet és 61 tanulmányt emelt ki. S vannak kéziratai is. Hosszú a sora szakmai tisztségeinek. Tagja volt az MTA Történettudományi Bizottságának, a Történeti Demográfiai Albizottságának, az informatikai bizottságnak; alapító elnöke lett az MTA Egyháztörténeti Munkabizottságának. Tagja volt a magyar–francia, a magyar–török történész vegyes bizottságnak – első könyvét Kemal Atatürkről írta –, a magyar–olasz bizottságnak – visszatérően foglalkozott a Risorgimentóval. Szerkesztőbizottsági tagja volt a *Századoknak*, *Történelmi Szemlének*, az *Acta Historicának*, a *Történeti Demográfiai Közleményeknek*, a *Canadian–American Slavic Studies*-nek, a *Rubiconnak*. 1973-ban és 2009-ben kapott Akadémiai Díjat, 1993-ban Ránki György-díjat, 2003-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjével tüntették ki.

Téves volna a nagy szakmai termésből arra következtetni, hogy zárkózott szobatudós lett volna. Cserkészkorától kitartott a kirándulás, a síelés mellett. Nagyon szeretett utazni – tudott vagy nyolc élő nyelvet –, vitte a hallgatóit is. Kedvelte a

művészeteket, a társaságot. Képzett borszakértő is volt... Keresztény szociális gondolkodása nyitottá tette a társadalompolitika kérdései, az alul lévők gondjai iránt. Igyekezett teljes életet élni. Úgy hisszük, sikerült neki. Amennyire a mi korunkban lehetett.

2015. január 26-án halt meg Budapesten. Sokan gyászolták. Sokáig fogjuk gyászolni.

Szász Zoltán

CONTENTS

STUDIES

- Beatrix F. Romhányi: Monastic Network – Settlement System – Population.
On the demographic changes of the medieval Hungarian Kingdom 1
- Géza Pálffy: The Century of Ruptures and Compromises:
The History of the Kingdom of Hungary in the Seventeenth Century from a New Perspective 51
- Gábor Erdődy: László Szalay the Politician 67
- Iván Zoltán Dénes: Gyula Szekfü's Image of Gábor Bethlen 97

WORKSHOP

- Márton Szilágyi: To Bear the Unbearable. The Prison-World of the Convicts
of the Martinovics Conspiracy 121
- Iván Halász: Polish City-states under International Supervision in Pre-1939 Europe:
Cracow and Danzig as Free Cities 131

REVIEW ARTICLE

- Researches on the Angevin Monarchy in Hungary from an Italian and French Perspective 155

COMMEMORATION 175

E SZÁMUNK SZERZŐI

DÉNES IVÁN ZOLTÁN, az MTA doktora, eszmetörténész (Budapest) • ERDŐDY GÁBOR, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE) • ARMAND JAMME, directeur de recherche (CNRS, Paris) • HALÁSZ IVÁN PhD, tud. főmunkatárs (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet), a Sziléziai Egyetem (Opava) Közpolitikai Karának vendégprofesszora • VINNI LUCHERINI (Università degli Studi di Napoli Federico II) • SERENA MORELLI (Seconda Università degli Studi di Napoli) • PÁLFFY GÉZA, az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • PÉTER KATALIN, az MTA doktora, kutató professor emeritus (MTA BTK TTI) • F. ROMHÁNYI BEATRIX, a történelemtudományok kandidátusa, tanszékvezető egy. docens (Károli Gáspár Református Egyetem) • SZÁSZ ZOLTÁN, a történelemtudomány kandidátusa, ny. tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • SZILÁGYI MÁRTON, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE)

ELTE=Eötvös Loránd Tudományegyetem

MTA BTK TTI=Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható

Ára: 1000 Ft
Előfizetőknek: 850 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáman: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézetében
(1014 Budapest, Úri utca 53.,
telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A Történelmi Szemle 2015-ös évfolyamának
megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap és
a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

nka

Nemzeti Kulturális Alap

